

Анотація**Чернец М.А. Историческая рефлексия инициативы ЕС «Европейская столица культуры»**

Осуществлена попытка анализа динамики развития инициативы ЕС «Европейская столица культуры». На основе изученных документов и постановлений ЕС, исследований европейских ученых, экспертных выводов практиков условно распределены и соответственно обоснованы четыре этапа становления и реализации инициативы ЕС.

Ключевые слова: культура, этап, культурная программа, инициатива ЕС, город, европейская столица культуры.

Надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 130.2(477.87)

В.В. Олійник

**ТРАНСФОРМАЦІЯ АРХЕТИПІВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ**

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується процесом всесвітньої інтеграції та уніфікації, триває взаємне зближення різних країн та народів, що веде до формування єдиного світового суспільства. Необхідною умовою на шляху входження України до соціуму планетарного масштабу є збереження українським етносом власного обличчя, специфічних ментальних особливостей нашого народу, щоб запобігти повній асиміляції та розчиненню української нації у західному «цивілізованому» суспільстві з його орієнтацією на матеріальні пріоритети. В іншому випадку виникає реальна загроза руйнування традиційних цінностей українського народу, що призведе до повної втрати національної ідентичності.

Мета нашого дослідження – розглянути рівень асиміляції української ментальності в європейському просторі на прикладі Закарпаття та пошук механізмів збереження специфічних рис національної ментальності та самобутності української культури. Слід відзначити, що не в останню чергу саме завдяки менталітету – народному світогляду, як визначав його видатний український філософ Д. Чижевський, українська нація має зробити вибір своєї подальшої історичної долі.

Варто відзначити, що і до нині залишається не розкритим явище ментальності. Окремі її аспекти досліджувалися віддавна, але повністю ця проблема постала з середини ХХ ст. Ініціаторами були, як вважають, французи. Сам термін «*tentalité*» ввів у науковий обіг антрополог Л. Леві-Брюль (автор *La Mentalite primitive*. Paris, 1922).

Починаючи з 60-х дослідження історії ментальностей переступила французькі кордони й інтернаціоналізувалося. Нині воно є одним із фаворитних напрямів гуманітарної науки [2; 40].

Якщо ж розглядати детальніше історію тлумачення філософією сутності світогляду людини, варто згадати пошук відповідей на це питання у мислителів античного світу, адже саме давні греки вперше зацікавилися принципами формування індивідуалістичного бачення світу в суспільстві вільних громадян. Саме архетипи як основи соціального життя розглядалися у філософських концепціях починаючи з давніх часів. Зокрема, Платон проводить думку про те, що буттям у справжньому сенсі слова можна назвати лише абсолютні сутності, що існують безвідносно до простору і часу. Істотним внеском Платона в ідею архетипу є чітке розмежування між прамоделлю, як зразком для наслідування, або суттю речі, і її втіленням в якості «второ-моделі», явища, що не є досконалим. Критичне осмислення вчення Платона про ейдоси знаходимо в Аристотеля, який відкидав дуалізм попередників у трактуванні існування ідеї речі та самої речі. Цю ідею на якісно новому рівні християнського світогляду розвинув А. Августин, сформулювавши вчення про архетип Світу. Шлях ментальності в новоевропейську філософію прокладений М. Кузанським, який синтезував містичну ідею Бога з ідеєю про ейдос ейдосів. Близькими в концептуальному плані є уявлення Дж. Локка про внутрішній закон та істину, до яких душа наближається на певному ступені розвитку, а також вчення про монади Г. Лейбніца. Дж. Берклі, що розвивав метафізичний підхід до проблеми архетипу. І. Кант розглядав архетип в якості морального закону, який є основним для надпочуттєвої трансцендентальної природи світу, пізнаваної чистим розумом [4]. Проблематиці архетипу і символу присвятив свою фундаментальну працю Е. Кассіер [5]. Наслідуючи традиції І. Канта, філософ визначав архетипічний інтелект як пра-інтуїцію, що мислить речі і водночас створює їх. До аналізу природи архетипного з позиції герменевтичної філософії звертався Г. Г. Гадамер, який виводив закон матеріального світу з архетипіки ідеального. На його думку, будь-яка похідна від архетипу неминує є носієм внутрішніх протиріч. Цей висновок послужив розвитку вчення про динаміку архетипів та сформованих з їх допомогою ідеалів. Питання про боротьбу та зміну архетипів було поставлене німецьким філософом і культурологом В. Шубартом [11]. Він впровадив у західноєвропейську філософію термін «архетип еону», маючи на увазі прототип, що прагне до самовідтворення в індивідуальній свідомості креативної особистості, причому в кожен історичну епоху, архетип еону постає в якісно новій формі, в якій враховані зміни соціальних умов та досвіду.

К. Г. Юнг, виходячи з принципу холономності світу, продемонстрував перспективи виходу за рамки індивідуальної психіки на основі архетипів колективного несвідомого [12]. Його уявлення про феномен

синхроністичності дозволяють охопити різноманітні складові психо-інформаційного простору. Варто підкреслити, що за Юнгом, колективне несвідоме – як повітря, яким дихають усі, але яке нікому не належить. Його зміст, архетипи – надособистісні патерни формування різноманітних способів матеріальної і духовної діяльності в певному соціумі. Особливо яскраво проявляються архетипи на рівні ідеології як вираження і збереження інтересів групи, смислова детермінація поведінки, що містить, однак, сліди колективної Тіні.

Таким чином, порівнюючи характер європейської та української філософії варто підкреслити, що на відміну від раціоналістичних намагань проаналізувати «душу» європейської нації відомими філософами – українські мислителі зверненні до витоків світоглядного бачення рідного народу, згадують про такі близькі та перевірені часом ознаки українського менталітету як сентиментальності, терпеливості та романтичності.

Плідними є дослідження в царині специфіки української ментальності відомих діячів української культури М. Костомарова, І. Нечуй-Левицького, Т. Шевченка. Особливий внесок було зроблено Д. Чижевським, який відзначив основні риси психічного укладу українця, серед них – емоційність, сентименталізм, чутливість, ліризм та індивідуалізм. У сучасному науковому дискурсі ця проблема знайшла своє відображення в роботах І. Бичка, М. Поповича, С. Кримського, П. Гнатенка, І. Грабовської тощо.

Становлення української ментальності відбувалось під впливом складних культурно-історичних, геополітичних та природно-кліматичних чинників, серед яких не останню роль відіграло саме геополітичне розташування України. Знаходячись на перехресті Заходу та Сходу, вона займала проміжне становище між народами з класичним менталітетом, що обумовило виникнення специфічного менталітету українців, для якого притаманні ментальні особливості як Заходу, так і Сходу.

Кожна нація є носієм специфічних ментальних рис, що у комплексі утворюють її неповторний духовний світ. Більшість дослідників феномену української ментальності – М. Грушевський, В. Янів, М. Костомаров, І. Марчук, І. Старовойт – виділяють, у першу чергу, таку її рису як індивідуалізм, що саме і є спільною для представників класичної західної ментальності та української нації. Так, на думку М. Костомарова, окрім інших ознак, українців і великоросів розрізняє те, що у ментальності росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю, а українець вище цінує окрему людину [6; 47]. Але в ментальності європейців індивідуалізм поєднується з такими рисами як раціоналізм та прагматизм, що призводить до утилітарного, споживацького, технократичного ставлення до навколишнього світу, що, в свою чергу, й спричинило духовну кризу в країнах Європи. В українському ж менталітеті емоційно забарвлений індивідуалізм базується ще й на такій психічній характеристиці українців як інтровертність, що орієнтує дії представника українського етносу не на перетворення навколишнього світу заради своїх потреб, а на власне самопізнання та самовдосконалення. Слід зауважити, що особливо гостро відчувається вплив європейських моделей поведінки та ментальних стереотипів на українців, що проживають в прикордонних районах України. Так українці, котрі проживають наразі в Карпатському регіоні знаходяться у епіцентрі полікультурного виру, оскільки як означає С. Федака – «Навіть та переважна більшість закарпатців, котрі є реалістами і розуміє, що доля краю міцно пов'язана з Україною, уявляє собі цю Україну дуже по-різному. Для одних – це та ж сама Угорщина, де тільки говорять не по-угорськи. Для інших Україна уявлялася і уявляється шматком величезної російської держави, котрий якийсь випадково і тимчасово відвалився. Для третіх (і їх легіон) Україна – це величезна Галичина, окрім якої там нема більше жодних регіонів. Ну, останнім часом з'явилося трохи Донбасу. А ще... Закарпатець постійно прагне зрозуміти душу України з її стольним Києвом, що там у них на умі, що вони утнуть наступного разу. Так малюк у ранньому дитинстві прагне зрозуміти вчинки того захмарного божества, котре зветься мамою» [10; 21].

Іншою ознакою української ментальності, на якій сходяться представники наукового дискурсу, такі як М. Костомаров, Є. Маланюк, М. Попович, І. Старовойт, Д. Чижевський, В. Янів, є емоційність. Чуттєво-емоційне, сентиментальне сприйняття дійсності поєднує українців з представниками Сходу і в цілому характерне для слов'янської ментальності. Але, на відміну від росіян, українська емоційність, яка базується на інтровертності, має внутрішню спрямованість.

Ментальні ознаки кожного народу через цінності та ідеали, притаманні етносу, знаходять своє відображення у національній філософії. «Філософія на рефлексивному рівні виражає найістотніші ментальні ознаки нації, внаслідок чого дослідження своєрідності філософського поступу того чи іншого народу дає змогу виявити і його «душу» [9; 152].

З погляду сучасної україністики, базовою основою, «генокодом» новочасної української ментальності, а відтак, і української культури, є насамперед козацька ментальність і козацька культура (культура Козацької України).

В. Антонович, підводячи до цього висновку своїми дослідженнями перипетій української історії та логікою своїх історіософських узагальнень, сам його не формулював і цю думку не усвідомлював. Разом із М. Костомаровим він узагальнював етнопсихологічний підхід, у рамках якого своєрідність українського «національного типу» і українського «типу культури», виводиться з притаманного, як вважалось, українцям надісторичного неповторного «психологічного складу відчуттів, понять і поглядів та ідей, що склались», з унікального «типу внутрішнього життя» [1; 199]. Що ж стосується формування, так званої, знакової української ментальності, то вітчизняні дослідники XIX ст. твердять про появу «козацької ментальності». В. Липинський, зокрема, писав: «...якщо ми сьогодні існуємо як окремий нарід, якщо як український нарід свою індивідуальність розвиваємо і з кожним днем зміцнюємо, то завдячуємо це Великій революції 1648 року». Саме з чину героїв Хмельниччини «виросло, – на переконання В. Липинського, – все пізніше життя України», «від них бере свій початок усе добре й лихе, що маємо» в Україні. І всі ми без винятку, – наполягав мислитель, –

хоч-би навіть разом із Шевченком у хвилинах огірчення ім'я Богданове проклинали, інстинктивно» – підкреслює В. Антонович [1; 197]. Народ привніс тоді у свою боротьбу «такий величезний капітал енергії, що вистачило її не тільки на обмін за «уряди й мастки» для ряду поколінь «перебіжчиків»... Вистачило його й на дальшу боротьбу за покінчення Богданової справи». В усі пізніші часи важких випробувань українці, наголошує В. Липинський, черпали силу в духовній спадщині, яку ...одідичили «після козацької боротьби»; в спадщині, з якої «виріс Шевченко, виріс, – писав історик, – увесь сучасний наш рух відродження, виросла вся сучасна Україна». Спрагли українці, зазначає В. Липинський, звертаються до козацької минувшини – «як до невичерпного джерела національної енергії» [1; 198]. Варто також підкреслити, що майже всі українські дослідники етнопсихології (і ментальності) українського народу не виходили в XIX-XX ст. за межі цього підходу. Він має сильні, але й слабкі сторони. Націлюючи на врахування ознак, спільних, наприклад, антам і сучасним українцям, він через свою генералізацію не охоплює специфікацій національної ментальності, породжених етно-історичними трансформаціями «національного типу».

Розвиток ідей щодо «архетипності» української ментальності здійснюється і сучасними українськими філософами і психологами: С. Кримським, В. Горським, О. Донченко та ін. Зокрема, привертає увагу заломлення С. Кримським універсальних архетипних рівнів у ціннісно-смысловий простір України як цивілізаційного феномену. Взагалі специфіка наукової теорії С. Кримського полягає в тому, що він акцентує увагу саме на архетипах культури. Дійсно, культура – провідний чинник конституювання життя народу як індивідуальної іпостасі людства, відображення його етнічного автопортрету, який неповторно передає загальнолюдський досвід [7; 301]. Культура виступає як етнокреативна сила, бо актуалізує не тільки втілене в життя, але й потенційні можливості історичного процесу. На етнічному рівні (який хоч і є історично-первинним, але зберігає свою базисність і в перспективі розвитку) головним засобом репрезентації ментальності виступає традиція, а з формуванням нації більшого значення набуває розпредметнення світу культури. Етнічні утворення, на думку дослідника, мають архетипічну наскрізність відносно історичного часу. У термінології дослідника це визначається як «згортання історії в долю особистості». В цьому процесі ключову роль відіграє архетипіка, яка перетворює «модуси людської присутності у світі (у попередньому філософському дискурсі це фігурувало як екстипи) в певні екзистенціали, тобто форми усвідомленого буття (матеріального та ідеального) [7; 290]. За С. Кримським, «екзистенціал національного буття розкривається через життєве наповнення концептів: Дім – Поле – Храм (згадана символіка була запропонована М. Хайдеггером). Символ «Дому» позначає антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності, це своєрідна ніша людини в Універсумі. «Поле» – це, насамперед, поле життя, освоєний простір, джерело багатства. Ідея «Храму» – вираз благословення вищих сил, небесного заступництва щодо певної етнічної спільноти. На думку С. Кримського, в українській культурі архетип храму виступає в якості національної ідеї, позначаючи зв'язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудрістю буття. Ще один важливий архетип, архетип Землі в українському менталітеті інтегрував аграрно-виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний атрибути національного життя. У цьому відношенні він втілював ноосферне передчуття українців. Варто підкреслити, що важливим аспектом українського менталітету, на думку С. Кримського, є взаємодія внутрішньої та зовнішньої свободи. Тут може служити прикладом протистояння позитиву внутрішньої свободи, яку відстоював Г. Сковорода та виявленого в бойових діях гайдамацького бунтарства з його сумними наслідками [7].

Та розглядаючи життєві світоглядні цінності, сучасних українців Карпатського регіону закрадається питання, чи не втрачена пам'ять про особливу філософію серця з її мистецькою чуттєвістю і гострим усвідомленням національної приналежності українцями, які проживають в полікультурному середовищі Закарпаття? Чи не стали вони занадто прагматичними під впливом європейського раціоналізму? На це питання дає змістовну відповідь С. Федака в уже цитованій праці «Закарпатська ментальність» «Навіть, та переважна більшість закарпатців, котрі є реалістами і розуміє, що доля краю міцно пов'язана з Україною, уявляє собі цю Україну дуже по-різному. Для одних – це та ж сама Угорщина, де тільки говорять не по-угорськи. Для інших Україна уявлялася і уявляється шматком величезної російської держави, котрий якийсь випадково і тимчасово відвалився... А бути скраю ми не любимо – тільки усередині. Там, де легше заховатися. Там, де тепліше. Якщо і скандаляти, то тільки величезним натовпом. Аби ніколи не було зрозуміло, хто почав і чим воно закінчиться» [10; 19]. Отже, гуманістичний чуттєвий світогляд є необхідною складовою української ментальності в Карпатському регіоні, адже принципи гуманізму, перевірені багатовіковою практикою в поєднанні з європейською логікою та раціоналізмом є ідейною основою всієї системи формування особистості українців Закарпаття.

Таким чином, коннективність української культури та європейського соціокультурного простору знайшли відображення в особливому світобаченні краян, що вдало поєднує «психо», «раціо» та «арс». Унікальність історичних процесів на Закарпатті та автентичність української народної культури українців можна розглядати як один із вирішальних чинників збереження специфічних рис української ментальності в Карпатському регіоні.

Список використаної літератури

1. Білодід В. Д. Історіографія української етноментальності / В. Д. Білодід. – К. : Вищ. шк., 2011 – 333 с.
2. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психо-політичного повсякдення) : моногр. / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
3. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Л. : Каменяр, 1991. – 43 с.
4. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. – М. : Наука, 1999. – 472 с.

5. *Кассирер Э.* Философия символических форм: Введение и постановка проблемы / Э. Кассирер // Культурология. XX век : антология. – М., 1995. – 412 с.
6. *Костомаров Н. И.* Две русские народности / Н. И. Костомаров. – К. ; Х. : Майдан, 1991. – 72 с.
7. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 717 с.
8. *Михайлова Г.* Историко-психологические аспекты проблемы архетипа / Г. Михайлова // Мир психологии. – (43). – 2005. – С. 177–186.
9. *Старовойт І. С.* Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей : філософсько-історичний аналіз / І. С. Старовойт. – Т. : Діалог, 1997. – 256 с.
10. *Федака С.* Закарпатська ментальність як породження нашої історії і культури / С. Федака // Закарпаття. Філософія культури. – Вип. 4. Весна / 2011. – Ужгород, 2011. – С. 19–21.
11. *Шубарт В.* Европа и душа востока / В. Шубарт. – М. : Рус. идея, 1997. – 318 с.
12. *Юнг К. Г.* Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству. Зарубежная эстетика и теория литературы XX века / К. Г. Юнг. – М. : Наука, 1987. – 340 с.

Резюме

Об'єктом дослідження статті є архетипні основи історичної спадкоємності українців, що розглядаються крізь призму становлення етнічного світогляду в історії європейської філософсько-психологічної думки від античності до сучасності. Проводиться аналіз української ментальності та розглядаються її сучасні проєкції в європейському аксіологічному просторі на прикладі карпатського регіону.

Ключові слова: ментальність, національний світогляд, архетип, архетипи української культури, ментальність українців Закарпаття.

Summary

***Oleinyk V.* Transformation of archetypes of the Ukrainian mentality under conditions of multiculturalism of Carpathian region**

The object of research is the archetypal basis of historical inheritance Ukrainians. We consider the phenomenology of formation of ethnic ideology in the history of European philosophical and psychological thought from antiquity to modern times. The analysis archetype of Ukrainian mentality and reviews current projection in the European axiological space on the example of the Carpathian region. The purpose of our study task – to consider the level of assimilation Ukrainian mentality in European space as an example of Transcarpathia and search mechanisms preserve the specific features of national identity and mentality of Ukrainian culture.

Key words: mentality, ideology of ukrainian, archetype, archetypes Ukrainian culture, the mentality of the Ukrainians of Transcarpathia.

Аннотация

***Олейник В.В.* Трансформация архетипов украинской ментальности в условиях поликультурности карпатского региона**

Объект исследования статьи – архетипные основы исторической наследственности украинцев, которые рассматриваются через призму становления этнического мировоззрения в истории европейской философско-психологической мысли от античности до современности. Проводится анализ украинской ментальности и определяются современные проєкции в европейском аксиологическом пространстве на примере карпатского региона.

Ключевые слова: ментальность, национальное мировоззрение, архетип, архетипы украинской культуры, ментальность украинцев Закарпатья.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 008:130.2(477)

А.К. Шаган

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Потреба розбудови державотворчих процесів в Україні на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості актуалізують проблему теоретичного осмислення і практичного впровадження громадянської культури. Формування останньої набуває особливої ваги в перехідному суспільстві, в якому закладаються основи демократичної ментальності, виховується здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та бути толерантними до поглядів інших людей, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами. Сьогодні, коли нагальною є потреба політико-правової громадянської само ідентифікації, виникла необхідність дослідження феномену громадянської культури як механізму, що дає змогу запрацювати громадянському суспільству й демократії.